

**XII-XIII. ASRIN BAŞINDA BATI DEŞT-İ
KIPÇAK'TAKİ KIPÇAK BOY BİRLİKLERİNİN
ETNONİMLERİ HAKKINDA¹**

Prof. Dr. B. E. KUMEKOV

Kazakistan İlimler Akademisi

Türkçe'ye Çevirenler:

Mehmet KILDIROĞLU

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Modern Diller Yüksekokulu

Çingiz SAMUDDİNOV

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

XI. yüzyılın başında Kimek etno-siyasî birliği yıkılmıştır, önceden Kimek, Kıpçak ve Kuman boylarının yaşadığı bölgedeki askerî-siyasî hakimiyet Kıpçak hanlarının eline geçmiştir. İdareyi eline alan Kıpçak zadedânları Güney ve Batı'ya doğru yayılma faaliyetine girişmişlerdir. Bunun sonucu olarak da, Kıpçaklar Orta Asya ve Güney Doğu Avrupa ülkeleri ile temasta bulunmuşlardır.

XI. yüzyılın ikinci çeyreğinde Kıpçak askerî boy önderleri Sırderya'nın orta ve aşağı havzalarından, Aral Gölü ve Hazar Gölü yakınlarındaki bozkırlardan Oğuz yabgusunu (cabgu) kovmuşlardır. Mangışlak ve etrafındaki bölgeleri ele geçirdikten sonra Kıpçaklar, Harezmin kuzey sınırlarına yaklaşmışlardır.

XI. yüzyılın ortalarında Toksaba sülâlesinin (boyunun) idaresi altında Kumanların esas kısmı ve Kıpçak boylarının önemli bir bölümü şimdiki Kazakistan topraklarından Güney Rusya'ya ve Karadeniz yakınlarındaki bozkırlara göç etmeye başlamıştır. Bu

---

¹ Ob etnonimii kıpçakskoy konfederatsii zapadno deşt-i kıpçaka XII-naçala XIII veka, İzvestiya HAH Respubliki Kazakistan. Seriya obştestvennih nauk, 1993. No:1. s.58-70

XII-XIII. ASRIN BAŞINDA BATI DEŞT-İ KIPÇAK'TAKİ KIPÇAK BOY 381 BİRLİKLERİNİN ETNONİMLERİ HAKKINDA

cereyan sonucunda Kıpçakların iki etno-bölgesel ulusu ortaya çıkmıştır: Doğu Kıpçakları ve Batı Kıpçakları. Bu iki grubun ortasındaki sınır İtil (Volga) nehri olmuştur.

Ahmad at-Tinî (1235-1318), an-Nuveyrî (1279-1332), ad-Dimaşkî (1301-1399), İbn Haldun ve İbn Dukmak gibi ortaçağ alimlerinin eserlerinde Batı ve Doğu Kıpçak boy birliğinin etnonimi hakkında değerli bilgiler vardır. Doğu Deşt-i Kıpçak Kıpçaklarının boy bileşimini analiz eden bir makale yazmıştık (**Kumekov, 1990:118-130**). Kıpçakların batı boy birliğinin boy adları şimdiye kadar ciddi bir şekilde araştırılmamıştır. Bu iki etno-siyasî Kıpçak birliğinin etnonimini iyice araştırarak aralarındaki etnik ilişkilerin gelişme seviyesini ve ne kadar derinleştiğini öğrenebiliriz. An-Nuveyrî ve İbn Haldun'un XII. yüzyılın başında Kıpçak boylarınının listelerini gösteren eserleri (**Nuvayri, 1884:372;İbn Dukmak, 1919:346**) XIX. yüzyılın ikinci yarısında ilim çevresinde kullanılmaya başlanmıştır. O zamanlar kabul edilen Kıpçak etnoniminin okunuşu (sonradan söz edilecek) pek doğru olmamıştır. Çağdaş ortaçağ uzmanları (arkeologlar, etnograflar, tarihçiler) bunun sonucu olarak bazı yanlışlıklara düşmüşlerdir. Araştırmacıların yaptığı garip bir hata da kaynakların etraflıca karşılaştırılarak incelenmemiş olmasıdır. Tarihî gerçekleri bütünüyle ve etraflıca inceleyerek tarihî karşılaştırma metodlarını kullanmamışlardır.

Kıpçak birliğini oluşturan on bir boyun isimlerinin düzenli olarak yazılmadığını belirtmek gerek. Aksine, listede adı geçen her boy kendi hanedanlık sosyal ve siyasî seviyesine göre sıralanmıştır. Bize göre bu şart, Kıpçak boy birliğini incelerken çok iyi bir şekilde korunmalıdır.

Batı birliğinde ilk ve baş, asıl boy olarak TKSBA (an-Nuveyrî'ye göre), TGSBA (İbn Haldun'a göre) boyu görünüyor. İbn Dukmak ilk heceye ünlü ekleyerek TUKSBA olarak gösteriyor. Daha önceki Doğu Konfederasyonu'nda bu boy ikinci sıradaydı. Bu boy isminin TOKSOBA olarak okunması bizim ve yabancı ilim adamlarının çoğu tarafından kabul edilmiştir. (V. G. Tizengauzen, A. N. Aristov, İ. Marquart, A. Zayonçkovski, T. A. Jdanko, A. H. Margulan, B. A. Rıbakov, S. P. Pletneva, S. Amancalov, N. A. Baskakov, G. A. Fedorov-Davidov, R. G. Kuzeev, K. Ş. Şaniyazov, P. B. Golden, F. Kırzioğlu, B. E. Kumekov, S. M. Ahincanov, B. A. Kriger). Başka bir görüş de TOHSOBA'dır ve Karlukların TUHS (TUHSİ) boy adı ile ilişkilendirilmiştir (**Pritsak, 1979-1980:307**).

Toksoba isminin anlamı hakkında bütün araştırmacıların görüşleri aynıdır. TOKS/TOKUZ+OBA (Türkçe "OBA" uruğ, aile) TOKUZ+OBA-"Tokuz uruğ" (**Zajaczkowski, 1949:40**). Bütün yazılı kaynaklarda TOKSOBA teriminin aynı şekilde geçmesi S. A. Ahincanov'un ortaya koyduğu TOKSAN+OBA görüşünde şüphe doğurmaktadır (**Ahincanov, 1976:93**).

Toksoba boy isminin Türkçe etimolojisi açık bir şekilde çözülmesine rağmen, bu konu hakkında bazı çelişkili fikirler ortaya çıkmıştır. Bazıları bu boyun Moğol kökenli,

bazıları da Türk-Moğol olduğunu ileri sürmüştür. Bunların esas aldığı kaynak İbn Haldun'un yazdığı yorumdan sonra çıkmıştır.

1220'lerde Batı Deşt-i Kıpçak'a yapılan Moğol hücumu ile ilgili İbn Haldun'un yazdığı ilginç bir belge vardır. Bu belgede TOKSOBA ile DURAT adlı iki Kıpçak boyunun eski kavgaları anlatılmıştır. Eserin konusu Kıpçak toplumundaki iç savaşları yansıtır. Çok derinlere giden hanedan ve taht kavgaları, Moğol saldırısı gibi büyük bir tehlikeyle karşılaştıklarında bile dinmemiştir. "Kitab al-İbar"da Kıpçak bozkırındaki önemli merkezleşme hakkında iki yılan muammasında (Türk ve Moğol ortamında bu çok görünür) yazılmıştır. Toksoba boyunun önderi Moğolları teşvik ederek Durutlara sefer düzenler. Başka bir deyişle bunu değişmez hale getiriyor: "Biz (Kıpçaklar) bir başız (yılan) ve bin kuyruk çekiyoruz, siz (Moğollar) bin başımız (yılan) bir kuyruk çekiyorsunuz." (**İbn Haldun, C.V/(t.y):372**). Bu masal muammanın tarihi taslağı yeterli ölçüde belirtilmiştir. Bu masal muamma da söylendiği gibi Moğollarda bir hanın hakimiyeti altında toplanmış çok sayıda boyun olduğu gerçektir ve Kıpçak boylarının iç kavgalardan dolayı parçalandıkları da gerçektir. Boylar arası kavgalar sırasında Toksoba boyu, Moğol askerî lideri Cuci'den yardım istemiş ve o hemen saldırarak Durutlara büyük bir kayıp verdirmiştir. Bu olayı esas alarak Arap tarihçisi İbn Haldun şöyle bir sonuç çıkarmaktadır: "Bu hikayeden açıkça görüyoruz ki, Durut boyu Kıpçak kökenlidir, Toksoba boyu ise Tatar kökenlidir ve bu iki boy aynı soydan değildir" (**İbn Haldun, (t.y), C.V:373**). İbn Haldun'un çıkardığı bu netice, Kıpçak boylarının karışık olduğunu ve onların arasında Moğol kısmının Toksoba olduğunu gösteriyor. Bu konu birkaç ilim adamının dikkatini çekmiştir. (İ. Marquart, V. V.Barthold, A. Polyak, R. G. Kuzeev, G. A. Federov-Davidov vb.).

Ortaçağ Arap kaynaklarında geçen Kıpçaklar ile Tatarlar arasındaki etno-kültürel ve etno-siyasi bağların olduğunu gösteren bazı fevkalâde gerçekler ilmî açıdan yeterli ölçüde ispat edilmiş değildir. Örnek olarak Gardizî'nin (XI. yy) "Zayn u'l-Ahbâr" adlı eserinde Kimeklerin ortaya çıkışı hakkındaki bölümde Kıpçak ve Tatarların akraba olduğu hakkında yazdığı garip ifadeleri söylemek yeterlidir (**Bartold, 1973:27**). Kıpçakların Orta Asya'daki bağlarının nedenleri tam olarak incelenmiş değildir. İbn Haldun'un yazdığı eser, Kıpçaklar ile Tatarlar arasındaki tarihî-kültürel ilişkileri ve Türk etnogenezinin ve sosyal bağlarının bazı kısımlarını aydınlatmış oldu. İbn Haldun şöyle yazmaktadır: "Kıpçaklar eskiden beri bu Sultan (Cengizhan) ın halkı (Tatar) ile ve onun çoluk çocukları ile yakın ilişkide idiler. Kıpçakların çoğu Tatarlarla evlenme yoluyla akraba oluyorlardı, onların (Tatarların) kızlarıyla evleniyorlardı. Bu yüzden Cengizhan onları akraba olarak saymıştır" (**İbn Haldun, C.V/(t.y):136**). Burada, asırlardan beri Kıpçaklar ile Tatarlar arasında devam edegelen eski bağlar gösterilmiştir. Bozkır konar-göçer geleneklerine göre "barış ve akrabalık birliği" düzeyinde boylar arası ilişki kurmak büyük bir önem taşıyordu. Burada Kıpçak boylarının (Polovets) tarihinden örnek vermek gerekir: Polovetsler ile evlenme bağları kuruyorlardı. İpatyev yıllığında (XII. yy) Peçenekler ile Polovetslerin akraba oldukları ve birbirini dünür diye

XII-XIII. ASRIN BAŞINDA BATI DEŞT-İ KIPÇAK'TAKİ KIPÇAK BOY 383 BİRLİKLERİNİN ETNONİMLERİ HAKKINDA

adlandırdıklarını ve bundan dolayı birbirleriyle savaşmak istemediklerini yazmaktadırlar (PSRL. SPB, C.2/1843:134-141).

Kıpçakların Tatarlar ile ilişkisi hakkında yazılan daha önceki bilgiler Gardizî'nin "Zayn u'l-Ahbâr" adlı eserindeki Kimakların ortaya çıkışı hakkında yazılmış bir efsanede geçiyor. Bu efsaneyi inceleyen K. Tsegledi'ye göre : Efsanede söz edilen tarihî olaylar VIII. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Batı Moğolistan'da (Kobdo Nehri havzasında) olmuştur (Szegledy, 1973:257-267;1972/1976:260-261). Kıpçaklarla Tatarların evlenme ilişkilerinin başlamasını bu dönemde gösterebiliriz. Toksoba boyu Kıpçakların önde gelen bir boyu olarak Tatarlarla (Moğollar) ilişkiler kurabilirdi. İşte bu etno-kültürel ilişkilerden dolayı Toksoba boyu Moğollardan yardım isteyebilirdi. Moğollar, Kıpçakların ve başkalarının yerlerini ele geçirirken göçebe geleneklerini, akrabalık ilişkilerini askerî işlerde kullanmışlardı. Kendilerine karşı direnç gösteren Kıpçaklara yollanan "Siz ve biz aynı soydanız" cümlesi buna delil olabilir (İbnu'l Esir, 1952:229).

İbn Haldun'un sonuç olarak çıkardığı TOKSOBA boyunun Moğol kökenli olması meselesi tarihî gerçeklere uymamaktadır. Çünkü ortaçağ yazılı kaynaklarında TOKSOBA boyunun Türk etnik karakterini taşıdığı görünmektedir (M. a. T., 1371).

Listede ikinci boy olarak İTA (an-Nuveyrî), İİTA (İbn Dukmak) boyu geçiyor. İbn Haldun ise bunu biraz değişik STA şeklinde gösteriyor. Abu Hayyan ise belki daha doğru İTBA şeklinde gösteriyor. Buna yakın şekilleri Ahmad at-Tini'de İİTABA ve ad-Dimaşkî'de İSBA görüyoruz. İlk bakışta farklı görünen bu şekillerin hepsi YETİ OBA olarak okunuyor.

Bu terimleri yalnızca ve karşılaştırmadan okursak tabii ki farklı sonuçlara varırız: YETİOBA (d'Osson), İETA (V. G. Tizeugauzen, N. A. Aristov, T. A. Jdanko, A. H. Margulan, B. A. Ribakov, S. P. Pletneva, S. Amancalov, G. A. Federov-Davidov, N. A. Baskakov, R. G. Kuzeev, K. Ş. Şaniyazov, S. M. Ahincanov, V. A. Kriger), SETA (V. G. Tizeugauzen, N. A. Aristov, S. Amancalov) sonra İST'YA (İT'YA) (S. Amancalov), YET (F. Kırzioğlu).

Bu terimin etimolojisi hakkında iki görüş vardır: TOKSOBA ismindeki gibi (YETİ+OBA=7+Uruğ) görüşü daha yaygındır. Sonradan bu terim Polovets boy birliğinin ETEBİÇ ismi ile de karşılaştırılmıştır. A. Zayançkovskiy, L. Rasony, G. A. Fedorov-Davidov vb.) (Zajacjowski/Zwiazni, 1949:145-146;Fedorov-Davidov, 1966:149). Bir başka görüşle İTAPA~İTOBA olarak okunmalıdır: Polovets boy adı İTLAR ile aynı anlamda, it (köpek)+oba veya -LAR çoğul eki (Marquart, 1914:157; Zajacjowski-Zwiazni, 1949:41;Pritsak, 1967:1617;Ahincanov, 1976:92).

Yazılı kaynaklarda farklı olarak görünen bu boy isimlerini karşılaştırarak İETİOBA (yedi uruğ) olarak okumak doğrudur. Listede de sosyal statüsüne göre

TOKSOBA (tokuz uruğ) boyundan sonra geliyor. Doğu birliğinde ise 'İETİOBA üçüncü sırada idi.

Kıpçak birliğinde önemli sırada yer alan üçüncü boy olarak BURDJOGLİ (İbn Haldun'da BURDJOGLA) ismi gösterilmiştir. Bu boy, Toksoba ve Yetioba ile birlikte Güney Rusya bozkırlarındaki Kıpçak toplumunun merkezini oluşturmuştur. Ayrıca Mısır'daki Memlûk Sultanlarının bazıları bu boydan çıkmıştır. N. A. Aristov Kazaklar'daki BORŞI uruğunun Burdjoglulardan geldiği fikrini ileri sürmüştür (**Aristov, 1896:423**). N. A. Baskakov'a göre Burdjoglı isminin anlamı Türkçe'dir ve boyun yaşadığı bölgeyi göstermektedir, yani "öbür tarafta bulunanları" (**Baskakov, 1985:78**). Bununla birlikte N. A. Baskakov terimin anlamı hakkında beş fikir daha ileri sürmüştür. Doğu Konfederasyonunda Burdjoglı altıncı sırada idi.

Dördüncü olarak (an-Nuveyrî)'lbrlü boyu geçmektedir. İbn Haldun bu ismi biraz değişik şekilde `LBÜLİ olarak yazmıştır. İbn Dukmak ise bu terime hareke eklemiştir - `LBARALİ. V. G. Tizengauzen bu etnonimin ilk iki harfini "AL" yardımcı eylemi olarak bölmüş ve BURLI şeklinde okumuştur. Sonradan bu BURLI okunuşuna birçok araştırmacılar da katılmışlardır. Bu boy isminin daha birçok okunuş şekilleri vardır. ELBERLİ (d'Osson), İLBARİ (İ. Marquart), İL'BORİ (S. M. Ahincanov), O. Pritsak ve P. B. Golden son araştırmalarında Ölberi/Ölberli olarak okumuşlardır ve onların Moğol dilli boylardan olduğunu söylemişlerdir (**Pritsak, 1985-1987:12-16**).

İLBERİ isminin ALP-ERİ/ALP-ERLİ terimiyle (cesur, kahraman) ilişkili olduğunu ileri süren fikirler çok yaygındır. (İ. Marquart, A. Zayançkovskiy, L. Rasony, K. G. Menges). (**Margquart, 1914:158;Zajacjowski-Zwiazni, 1949:16-58; Menges, 1979:123; Rasony, 1979:146**) K. G. Menges'in fikrine göre ALP-ERLİ terimi İpatyev yığlığında OTPER'LYUEV şeklinde kaydedilmiştir (**Menges, 1979:123**).

Rus yıllıklarındaki BURÇEVİÇ ile İL'BARİ isminin karşılaştırılması pek desteklenmiş değildir (**Pletneva, 1975:288**). Çünkü BURDJOGLİ ile BURÇEVİÇ ikisi aynıdır, Kıpçak boyudur.

Bu boy, Türk sosyal tarihine özgü dört boyun birliğidir. Bu boylar göçebe geleneğine göre aristokrat boyların düzeyindedirler.

Ad-Dimaşkî vb. ortaçağ yazarları Doğu Deşt-i Kıpçak'taki Kıpçak boy birliğinde ilk sırada BORİLU (BORİLİ) boyunun geldiğini yazmaktadır (**Kumekov, 1990:120**). Zeki Velidi Togan ise bu ismi BORLİ olarak okumuştur ve "KURT" anlamına geldiğini söylemiştir (Ulu borli, Kiç borli) (**Togan, 1981:163**). Bu boy isminin ne anlam taşıdığı, İbn Haldun, an-Nuveyrî ve ad-Dimaşkî'de benzer şekillerde görülmektedir.

Bizim ulaşabildiğimiz bütün kaynaklarda bu etnonimin bütün yazılış şekillerini karşılaştırarak analiz edip bunun *ELBORİLİ (Elbori) olarak okunmasının daha doğru olduğunu öğrendik. Ortaçağlı Nizam ad-din Şami'nin eserinde geçen İİL-BORİ (*Elbori) şekli de buna yardımcı delil olabilir (**Nizam ad-din Şami, 1956:120**).

XII-XIII. ASRIN BAŞINDA BATI DEŞT-İ KIPÇAK'TAKİ KIPÇAK BOY 385 BİRLİKLERİNİN ETNONİMLERİ HAKKINDA

Borilu (Borili~El'borili) boyu Doğu Deşt-i Kıpçak'ta yani günümüzdeki Kazakistan'da daha üst düzeyde idi ve Kıpçak hanları bu boydan da gelebiliyordu. Cüzcanî (XIII. yy.) Kıpçak Hanı "Azametli Uluğ Han"ın genç yaşında Moğollardan kaçarak Kazakistan topraklarından Hindistan'a gitmiştir ve oradaki Delhi Sultanlığı'nda "ELBORİLER HAN'I ve İMEKLERİN ŞAH'I" adıyla meşhur olmuştur (**Tabakat-i Nasiri, 1881:961-1097**). Cüzcanî şöyle yazmaktadır: Uluğ Han'ın babası da "Elbori boyundaki etkili şahıslardandı ve han ünvanını taşıyordu" (**Tabakat-i Nasiri, 1881:791**), dedesi ise El'bori Abar Han'ın torunu idi (**Tabakat-i Nasiri, 1881:800**). Abar Han Kıpçakların Han sülâlesi El'bori (el'borili) boyunun cediti idi. Tarihçi, etnograf ve Türk dilleri uzmanı Mahmut Kaşgarî'nin (XI. yy)'nin (**Kaşgari, 1915:301**) Kıpçaklarda önemli insanlardan biri olan -TABAR HAN hakkında yazdığı bilgiler bununla ilgilidir. TABAR HAN ile ABAR HAN aynı kişi olmalıdır. Öyleyse Tabar Han (veya Abar Han) XI-XIII. yüzyıl başları arasındaki Kıpçak Hanlığı'ndaki sülâlenin atası olmuştur.

EL'BORİLİ teriminin anlamı çok açıktır. Türk Kağanlığı zamanından beri EL' sözcüğü "Boylar Birliği", "Boy Teşkilatı", "Halk" anlamına geliyordu. Sonra BORİ "kurt"+li-hakim olma veya ilişkili olma ekidir. Tarihi ve etnografik eserlerde bazı Türk boylarının efsanevi ataları olarak "Kurt" kültü kullanıldığı yazılmıştır ve Türk boylarının sosyal gelişmelerinin ilk basamağındaki kurt toteminin önemi olduğunu göstermiştir. Türk kağanlarının hassaları BORİ "kurtlar" adını taşıyordu ve bu boy adlarının fonksiyonel öneminin tekâmülünden görünmektedir (**Gordlevskiy, 1947: Potapov, 1958;Klyastormiy, 1981-1964:26**). El'borili (elbori) adının kelime yapısı EL'BUGA, EL'TOGAN vb. gibi Türk terimleri ile kıyaslanabilir. Sonuç olarak da ELBORİLİ Orta Asya'ya mensup eski Türk boyudur diyebiliriz. Beşinci boy ismi ise KNGÜOGLİ (an-Nuveyrî), KN'R'ALİ (İbn Haldun) ve KNGROGLİ (İbn Dukmak)'dir. Bu yüzden araştırmacılar bu ismi çeşitli şekillerde okumuşlardır ve yorum yapmışlardır. V. G. Tizengauzen'in ortaya koyduğu iki görüş: KANGUOGLİ ve KANGAROGLİ olarak okunması araştırmacıların çoğu tarafından desteklenmiştir. Bazı araştırmacılar (N. Aristov, S. Amancalov, N. A. Baskakov, K. Ş. Şaniyazov, S. M. Ahincanov) KANGUOGLİ'yi KANLI boyu ile birleştiriyorlar, fakat KANGUOGLİ şeklinin doğru olup olmadığı tam bilinmiyor) (**Aristov, 1896:423;Amancalov, 1959:74;Baskakov, 1985:79;Şaniyazov, 1974:76;Ahincanov, 1984:34-47**). Bundan başka şekilde de okuyanlar vardır: Kungurogli (d'Osson ve İ. Marquart), Konguroglu (L. Rasony). V. G. Tizengauzen'in yanlış olarak okuduğu KANAARALI şeklini bazı araştırmacılar da kendi eserlerinde tekrar etmişlerdir. (B. A. Rıbakov, S. Amancalov, S. M. Ahincanov). S. Amancalov KANAARALI teriminden KARABALIK adını da bulmuştur (**Amancalov, 1959:74**).

Çeşitli şekillerin paleografik özelliklerine bakarak İbn Dukmak'ın yazdığı KANGAROGLİ şeklinin daha doğru olduğunu görüyoruz. KANGARlar Peçenek boylarından birisi idi ve diğerlerinden ayrı ve soylu olarak "en cesur ve en asil" boy adını taşıyordu (**Klyastormiy, 1981-1964:165**). Al-İdrisi (XII. yy) Kangar boyunun X.

yüzyılda bir Oğuz grubu olarak Aral yakınlarındaki bozkırlarda yaşadıklarını yazıyor (**Al-İdrisi, 1416:222**). Daha sonra olsa bile Memlûk Devleti'nde KANGAR boy isminin olması çok ilgi çekicidir. Ortaçağ Mısır tarihçisi İbn al-Furat (XV. yy) emir Sayf ad-din Kangar hakkında bilgi vermektedir (**İbnu'l Furat, 1942:179**).

Listede altıncı boy olarak 'NDJGLİ (an-Nuveyrî), 'ugli (İbn Haldun) ve ANDJOGLİ (İbn Dukmak) adı geçiyor. V. G. Tizengauzen ve İ. Marquart, an-Nuveyrî'nin yazdığını esas alarak doğru bir şekilde transkibini yapmışlardır. İlmî araştırma eserlerinde bazen Kıpçak boyları arasında OGLİ boy ismi geçiyor (V. G. Tizengauzen, B. A. Rbakov, S. Amancalov, K. Ş. Şaniyazov, S. M. Ahincanov). Fakat karşılaştırmalı tekstolojik araştırmalar gösteriyor ki, ugli/oglı terimi ANDJOGLİ etnoniminin kesilmiş şeklidir. Belki de İbn Haldun'un el yazısını kopye ederken hatalı yazılmış olabilir.

O. Pritsak ise 'NDJGLİ görüşü söylüyor ve kelimenin transkibini ULADJOGİ olarak yapmış ve bunun *ULAŞOGLİ ile aynı olduğunu söylemektedir. ULAŞOGLİ'leri ise Rus yıllıklarındaki ULAŞEVİÇler ile ilişkilendirmektedir (**Pritsak, 1982:339-340-368-369**).

N. A. Aristov, Kıpçakların ANDJOGLİ boyu ile Kazakların Küçük Cüzündeki KANDJIGALI uruğu ile ilişkili olduğunu söylemiştir ve S. Amancalov da bu fikre katılmıştır (**Aristov, 1896:423**). T. A. Jdanko ise bunu Karakalpak konusunda kullanmıştır (**Jdanko, 1950:143**). KANDJİGALI şekli ANDJOGLİ isminin (veya lehçeye göre) değişmiş şeklidir. O dönemlerde ilk "K" harfi düşürülerek söylenmiştir. (Ör: Keçki-eçki, Kimek-İmek vb.).

N. A. Baskakov ANDJOGLİ etnoniminin anlamını iki yolla açıklamıştır:

1. AN+DJAK+Lİ "Öbür tarafta bulunan"
2. ANDJAK+Lİ "Ayrı, özel uruğa mensup" (**Baskakov, 1985:77-78**).

Yedinci boy ise DRUT (an-Nuvayrî, İbn Dukmak) ve DURT (İbn Haldun). Bütün araştırmacılar d'Osson ve V. G. Tizengauzen'in okudukları DURUT şeklini kabul ediyorlar. Durut boyu, Batı birliğinde yer aldığı sıraya göre aristokrat grubuna mensup değildir. Üstelik daha önce söz ettiğimiz Durut ve Toksoba boyunun mücadelesini, an-Nuveyrî "eski rekabet" olarak nitelendirmiştir (**Tizengauzen, 1884:540**). Hanedanlar arası kavgaların ortaçağda boylar arasında sık sık görüldüğü malumdur. Doğu Kıpçak birliğinde Durut boyu daha üst ve mümtaz düzeyde idi ve büyük ihtimalle bu iki boy arasındaki mücadeleler Batı birliği teşekkül etmeden önce vukubulmuş olmalıdır (Doğu birliğinde).

Listede dördüncü sırada yazılan Kıpçak boyu BRT ismi ile DURUT (DRT) boyunun aynı olduğu görülmektedir. Filolojik yönden bakarsak Arap paleografik özelliklerine göre el yazısında bazı harfler değişmiş olabilir ve DRT terimi BRT olarak

XII-XIII. ASRIN BAŞINDA BATI DEŞT-İ KIPÇAK'TAKİ KIPÇAK BOY 387 BİRLİKLERİNİN ETNONİMLERİ HAKKINDA

yazılmış olabilir. Böylece tarihî-filolojik delilleri esas alarak BRT ismini *DRT/DURUT olarak okuyabiliriz.

N. A. Aristov, DURUT ismi ile daha sonraki DORTUUL isminin paralel olduğunu söylemiştir (**Aristov, 1896:423**). Durut etnoniminin temelinde boydaki uruğ sayısını gösteren sayı ismi bulunuyor: DORT+OBA “dört uruğ”. Buna benzer isimler çoktur: TÖRT-KARA Küçük Cüz’de, TÖRT-UIL Naymanlarda ve Orta Cüz Arınlarında(**Baskakov, 1984:65,74;Pritsak, 1982:338;Ahincanov, 1976:91**).

Sekizinci boy olarak KLĀBĀUGLĪ (an-Nuvayrî, İbn Dukmak) ve KLĀBĀ LĪ (İbn Haldun) ismi geçmektedir. Birçok araştırmacılar d’Osson ve V.G.Tizengauzen’in yanlış okudukları KARABAROGLĪ (an-Nuvayrî) şeklini kabul etmişlerdir. N. A. Aristov bu okumadan “Karabalık” uruğ ismini görmüştür (**Aristov, 1896:423**). N. A. Bakakov ise KARABAROGLI ile KARA BORKLĪ etnonimini karşılaştırmıştır (**Baskakov, 1984:65-74**).

Bu etnik terimin bütün şekillerini mukayese ederek ve karşılaştırarak kabul edilebilecek olan KULABAOGLĪ transkibini görebildik. KULABAOGLĪ görüşünü, Rus yıllıklarında geçen Polovetslerin KULOBIÇĪ boyu ile karşılaştırsak bu görüşün doğru olduğu ortaya çıkar[44]. Bu kelimenin anlamı büyük ihtimalle KULA (Kula) (at rengi) kelimesiyle +OBA)uruğ yani “Kula atlılar boyu” anlamına gelebilir (**Kaşgari, C. III, 1917:233**).

Dokuzuncu boy ismi üç şekilde yazılmıştır: DJZNĀN (an-Nuveyrî), DJARSĀN (İbn Haldun) ve DJURTĀN (İbn Dukmak). İlim adamlarının çoğu DJUZNAN şeklini kabul ediyorlar (V. G. Tizengauzen, N. A. Aristov, A. H. Margulan, T. A. Jdanko, G. A. Fedorov-Davidov, N. A. Baskakov vb.) N. A. Baskakov bu terimin anlamının DJUZ “Yüz” ve son ek AN (çoğul eki)= “Yüzler” (**Togan, 1981:163;Kırzioğlu, 1992:24;Amancalov, 1959:74;Ahincanov, 1976:90**). İlim muhitinde bundan başka da okunuş şekilleri vardır: DJERSAN (V. G. Tizengauzen), DJEZNAN (İ. Marquart), DJERSAK (S. Amancalov), bilmek gerekir ki, DJURTAN (İbn Dukmak) adı ile Doğu Kıpçak birliğindeki DJARTAN grubu (Ahmat at-Tinî ve ad-Dimaşki) ilişkili olmalıdır. Bu durumu esas alarak kelimenin doğru transkibi olarak DJURTAN/DJORTAN şeklini kabul edebiliriz.

Bu terimin anlamı da ilim adamlarınca benzer görüşlerle açıklanmıştır, Türkçe Çurtan (Z. V. Togan, L. Rasony, F. Kırzioğlu) ve ŞORTAN (S. Amancalov, S. M. Ahincanov) (**Jdanko, 1950:113;Pletneva, 1958:No:62; Pritsak, 1975:211-235**) şeklindedir ve “Turna balığı” anlamına gelmektedir.

Onuncu boy olarak KRABRKLĪ (an-Nuvayrî), KDKABRKLĪ (İbn Haldun) ve KRABĪRKLĪ (İbn Dukmak) ismi geçmektedir. Araştırmacıların hepsi bu kelimeyi yaklaşık olarak iki şekilde okuyorlar: KARABORKLĪ ve KARABĪRKLĪ, aslında ikisi de aynıdır. Ortaçağın erken dönemlerinde KARABORKLĪ boyu Aral Gölü

yakınlarındaki Peçenek boyu olarak görünüyor. İlmî eserlerde KARABORKLİ, Karakalpak ve SİYAH KULAHAN (Siyah şapkalılar) adının aynı anlama geldikleri yazılmıştır (Pelliot, 1951:102).

On birinci ve son boy olarak KTN (an-Nuvayrî), KNN (İbn Haldun) ve KUTN (İbn Dukmak) ismi yazılmıştır.

Bu şekillerin tarihî-filolojik yorumu üzerinde birkaç fikir söylenmiştir. İbn Haldun'un yazdığını esas alarak bazı araştırmacılar bunu KENEN olarak okumuşlardır. (d'Osson, İ. Marquart). V. G. Tizengauzen ve P. Pelliot KUNUN olarak okumuşlardır. P. Pelliot Kunun terimini İlbari Hanedanı'nın kurucusu Kunun ile bağdaştırmaktadır (Amancalov, 1959:74). S. Amancalov başka bir fikir ileri sürmüştür: KUNUK şeklini gösteriyor ve bunu KUMIK halkı ile karşılaştırıyor (Kaşgari, C.I,1917:392). V. G.Tizengauzen'in yaptığı KOTYAN transkibini de birçok ilim adamları doğru olarak kabul etmektedirler. Bu transkirip İbn Dukmak'ın yazdığı KUTAN şekline benziyor. Onun yazdığı belgeler yakın zamanlardan beri ilim alanında kullanılmaya başlamıştır. Buradan sonuç olarak KOTAN/KOTEN transkibinin daha doğru olduğunu görebiliriz.

Eğer KİDAN etnoniminin Müslüman kaynaklarında hep KTAY şeklinde geçtiğini göz önüne alırsak, KOTAK~KİTAN-OPA ile KİTAN/KİDAN adını karşılaştırmaya gerek kalmaz. Üstelik KOTAN terimi boy adı olarak diğer Arap, Fars kaynaklarında geçmiyor.

Mahmut Kaşgarî (XI. yy) KOTAN kelimesinin Türkçe bir erkek ismi olarak kullanıldığını söylüyor (Fedorov-Davidov, 1966:225;Rasony, 1971:142). XIII. yüzyılın ilk yarısında ise KOTAN Kumanların büyük hükümdarı olarak biliniyor (Ad-Dimaşki, (t.y):264;Kumekov, 1990:124). Araştırma eserlerinde daha önceden söz edildiği gibi KOTAN ile KUMAN arasında bir bağ olduğunu burada görebiliyoruz. KOTAN kelimesini KUMAN boy önderinin antroponimi olarak görmek gerek. Doğu birliğindeki Kıpçak boylarında KUMANKU<KUMANLU olarak görünüyor. Bu kelimenin yapılış şekli şöyledir: KUMAN+LU (sahip veya ilişkili olduğunu göstermek) (Tarih al Furat, C.IX/1939:437).

KUMAN/KUMANLU etnonimini özel bir etnik grup olarak görmek çok sınırlıdır. Çünkü bizim ve yabancı tarihnemelerde KIPÇAK ve KUMANLARIN aynı olduğu görüşü çok yaygındır. Ama bu görüşe de aykırı olan çok net belgeler yazılı kaynaklarda geçmektedir. Doğu yazarları genelde bir insanın ismine o insanın mensup olduğu etnik grubun ismini de ekliyorlardı. Ortaçağ Arap yazarlarının eserlerinde Arap olmayan isimler çoktur, bu isimlerle onların hangi etnik gruba ait olduğunu çok açık bir şekilde görebiliriz. Örneğin Memlûkler'de: Emir al-Kumani (İbn Tagiberdi, C. VIII/1936:46) Şeyh Zayn ad-Din Abu Bakr al-Kumani (Kumekov, 1987:174-176).

Batı Kazakistan topraklarında yaşayan Kumanlar hakkında Arap coğrafyacısı al-İdrisî, İbn Said (XIII. yy), Abu-l-Fida (XIV. yy)nın yazdıkları eserlerdeki orijinal

XII-XIII. ASRIN BAŞINDA BATI DEŞT-İ KIPÇAK'TAKİ KIPÇAK BOY 389 BİRLİKLERİNİN ETNONİMLERİ HAKKINDA

belgeler bu görüşü ispat etmektedir. Bu kaynakların tekstolojik ve kartografik materyallerini analiz ederek Kumanların yaşadıkları yer olarak Güney Ural dağ etekleri ve Aral Gölü yakınındaki bozkırları gösterebiliriz. Onlarla ilgili belgeler ise IX-X. yüzyıla aittir (**Dyakanov, 1981:90**). Yazılı anıtlarda Kumanlar Kimek-Kıpçak boy birliğinin batı kolu olarak kaydedilmiştir. Onlar sonradan Azov Denizi ve Karadeniz yakınlarındaki bozkırlara göç etmişlerdir ve Kumanlar XI. asrın ikinci yarısından itibaren Rus yıllıklarında Polovets adıyla anılmaya başlamıştır.

XI. yüzyıl başında Kumanlar Kıpçakların siyasî etkisi altında kalmışlardır. Onların küçük grupları da diğer boylar gibi Kıpçakların içine alınmıştır. Bu etnik intibak cereyanı Doğu Deşt-i Kıpçak Kıpçaklarının boy bileşiminde de görülmüştür.

XI. yüzyılın ortalarında Kıpçak boyları İtil nehrinden batıya doğru göç etmeye başlamıştır. Kumanların esas kısmı öncü olarak Doğu Avrupa halkları ve boyları ile temasta bulunmuşlardır: Rus, Bizans vb. Bu ilişkiler yazılı kaynaklarda Kumanlar hakkında bilgilerin kaydedilmesini sağlamıştır. Bunun bir özelliği şudur ki: boylar birliği onların en ünlü olanının adıyla adlandırılmıştır ve bu eski ve ortaçağ dönemlerinde yaygındır (**Kaşgari, C.I/1917:330**). Bu durum onlara kültürel ve etnografik yönlerden yakın olan halklarda da görünmektedir. Türk dünyasının bilgini Mahmut Kaşgari şöyle yazmaktadır: “Oğuzlar kendi çadırlarının Çiğillere ait olan kalelere değemeye başlamasından itibaren onlarla (Çiğillerle) savaşmaya başlamışlardır. Oğuzlar, Ceyhun’dan Yukarı Çin’e kadar yayılan bütün Türklere “Çiğil” diyorlar. Bu yanlıştır” (**Al-İdrisi, 1978:7-280-229**). Mahmut Kaşgari bunu tarihî gerçekleri esas alarak yazmıştır. Çünkü gerçekten de Çiğiller’den sonra Çin’e doğru çok sayıda Türk boyları yaşamışlardır: KARLUK, TÜRGEŞ, YAGMA, BARSHAN vb.

Aynı görünüş eski Rus yıllıklarında da vardır. Ruslarla ilk karşılaşmalar POLOVETS’LER yani Kumanlar olmuş, fakat onlardan sonra gelen gerçek Kıpçaklar da Polovets ismiyle kaydedilmiştir. Bu yüzden POLOVETS terimini iki yolla açıklayabiliriz:

1. Kumanlar
2. Bütün Kıpçak Boy Birliği

Maalesef yıllıklarda bunların anlamı ayrı ayrı yazılmıştır. Eski Rus eserlerinde Polovetsler hakkında bilgileri yorumlama da ortaya çıkan zorluklar işte buradan kaynaklanıyor. Ortaçağ Bizans tarihnamelerinde de aynı problem söz konusudur. IX. yüzyılın son çeyreğinde Bizanslılar kendi eserlerinde KUMANLAR hakkında onların kendi etnik adıyla bilgiler yazmışlardır ve bu ismi (Kuman) bütün Deşt-i Kıpçak Türk boylarına yaymışlardır. Bizans eserlerinde bu gelenek uzun zaman (XV. yüzyıla kadar) muhafaza edilmiştir.

Al-İdrisî, Kumanların birkaç birliğinden söz ediyor: (1) Dış Kumaniya-Volga Bulgarlarının komşuları, (2) sonra Beyaz Kumaniya (Ön Dnyeper) ve Siyah Kumaniya

(Don), (3) sonra sadece Kumaniya-altıncı iklimin beşinci şubesi. Bu şube Dunay Bulgarlarının (Burcan), Rus ve Makedonya (Do-asuliya)'nın toprakları idi ve bunlar Kumanya'nın büyük bir kısmını oluşturuyordu (**Baskakov, 1977:21;Nemeth, 1951:70**). Kumanların en batıdaki grupları Dnyep'r'den –Dnestr'e kadar yaşamışlardır. Üstelik, batı Avrupalı kaynaklarda yazıldığı gibi 1070'lerden itibaren Kumanların önemli kısımları siyasî değişikliklerden dolayı birkaç defa Dunay'a (TUNA) kadar gitmişlerdir. Buradan görüyoruz ki, Kumanların yaşadıkları (göç ettikleri) bölge Dnestr'den Dnyep'r'e kadar uzanıyordu. Dnyep'r'in doğusunda ise Kıpçak boylarının ordaları bulunuyordu.

Al-İdrisi'nin yazdıklarına göre Kumaniya topraklarının Rus yıllıklarında gösterildiğinden daha büyük olması ilgi çekicidir. Rus yıllıklarında Polovets ülkesi olarak Volga ile Dnyep'r arası gösterilmiştir. Böylece Batı Deşt-i Kıpçak Kıpçakları şu boylardan oluşuyordu:

1. Toksoba
  2. İetioba
  3. Burdjogli
  4. El'borili
  5. Kangarogli
  6. Andjoglı
  7. Durut
  8. Kulabaogli
  9. Djartan
  10. Karabirkli
  11. Kotan
- ↘
- dj=c olabilir mi?

Kıpçakların boy bileşimini analize ederek bazı sonuçlar çıkarabiliriz:

İlk olarak, bütün bu on bir boy ismi Türkçe ifade edilmiştir. Bunlar boyların adlandırılmasının işleyişini açıklamaya yardımcı oluyor. Etnonimin adı onun kaç uruğdan oluştuğunu gösteriyor: Toksoba, İetioba ve Durut (oba); kült türlerine göre birey veya direy çeşitleri; Kurt-el'börili, turnabalığı-DJORTAN; at donuna göre –KULABAOGLİ “Kula atlılar”; baş giysilerinin rengine göre –KARABİRKLİ; boy önderinin ismine göre (Kuman)-KOTAN; yaşadıkları bölgeye göre –BURDJOGLI, ANDJOGLİ; niteliklerine göre-KANGAR “cesur, kahraman” [60].

XII-XIII. ASRIN BAŞINDA BATI DEŞT-İ KIPÇAK'TAKİ KIPÇAK BOY 391 BİRLİKLERİNİN ETNONİMLERİ HAKKINDA

İkinci olarak da sadece Türk boylarından olduğunu görüyoruz: Kıpçaklarınkiyle beraber, Peçenek ve Kuman boyları da görünüyor. Bu bakımdan Batı Kıpçak birliği Doğu Kıpçak birliğinden farklı idi. Çünkü Doğu Kıpçak birliğinde Kıpçak, Kimek, Peçenek, Oğuz, Başkır ve İran (Türkleşmiş) grupları vardı. Deşt-i Kıpçak Kıpçaklarının arasında Moğollar döneminde önce Orta Asya Moğol gruplarının olduğu tam olarak isbat edilmiş değildir. Kıpçakların XI. yüzyılın ortasından itibaren batıya göç etmelerinden dolayı, konfederasyonun içinde sosyal-siyasî güçlerin yeniden gruplaşma cereyanı olmuştur. Batı birliğindeki Kıpçak boylarının başına Toksoba boyu geçmiştir. Doğu Kıpçak birliğinde ise boyların başında BORİLİ/EL'BORİLİ boyu bulunuyordu. Daha önceleri burada görünen etnik cereyanların mevcut durumu etkilediğini de görüyoruz. Batı Kıpçak ulusu topraklarında birleşme cereyanı ile beraber çok karışık siyasî olaylar, çeşitli boyların çarpışmaları, boyların parçalanması ve göç etmeleri de olmuştur. Bunlar etnik integrasyonun oluşmasını da çok etkilemiştir. Kıpçakların çeşitli etnik gruplar ile kurduğu ilişkiler tek taraflı olmamıştır. Kıpçaklar da başka boyların etkisi altında kalmışlardır, bunu biz onların etnik bütünlüğünden anlıyoruz. Fakat Kıpçakların etkisi siyasî yönden büyümeye devam etmiştir. Birçok boy ve etnik gruplar KIPÇAK etnonimi kabul etmişlerdir ve kendilerini de Kıpçak adıyla adlandırmaya başlamışlardır.

FAYDALANILAN ESERLER

- AL-İDRİSÎ. Nuzhat al-Muştak. Rukopis GPB im. M.E. Saltıkova-Şchedrina. Ar. N. S. 176, Leningrad. 1416; Sr.: **Materiyalı pa istorii Türkmen i Türkmeni** / Per. S.V. Volina. Moskova., Leningrad., T.I.
- AL-İDRİSÎ., (1978), Opus. Geographicum sive "Liber eorum delectationum qui terras peragrare stideant" fasc. 7. Neapoli-Rome.
- AL-İDRİSÎ., (1984), Nuzhat al-Muştak. Rukopis GPB. Leningrad 134a; Beylis V. M. Al-İdrisî (XII v) o vastoçnom Priçernomore i yugovostoçnoy akraniye russkih zemel // **Drevneyşiyе gasudarstva na territorii SSSR. Materialı i isledovaniya** 1982 g. Moskova.
- AHINCANOV S. M., (1976), Ob etniçeskom sastave kıpçakov srednevekovo Kazakstana // **Proşloye Kazakstana po arheologiçeskim istoçnikam**. Alma-Ata.
- AHINCANOV S. M. Ob etniçeskom sastave. S. 91; A saatneşenii kangar i (kanglı) // **Tyurskaya onomastika** . Alma-Ata, 1984.
- AMANCALOV S., (1959), **Vaprosı diyalektologii i istorii kazakskovo yazıka**. Alma-Ata.

- AN-NUVAYRÎ., (1884), *Nihayat al-arab fi funun al-adab* // Tizengauzen V. G. **Sbornik materiyalov atnosyaşsiya k istorii Zolotoy Ordi, I: İzvleçeniya iz saçineniy arabskih.** SPB..
- ARISTOV N. A., Zametki ab etniçeskom sastave tyurskih plemen i narodnostey i sredniya ab ih çislenosti. *C.S.*, 1896. Vıp.3-4.
- BARTOLD V. V., (1973), *İzvleçeniye iz saçineniye Gardizi Zayn al-ahbar.* Saç. Moskova., T.(S.27 (Tekst), 43 (perevod).
- BASKAKOV N. A., (1985), *Tyurskaya leksika v “Slove a polku İğoryeve”* M.
- BASKAKOV N. A., Strukturniye i smısloviye madeli tyurskih etnonimov i ih tipologiçeskaya klssifikatsiya // **Onoma: Bibliographical and information Bulletin**, 1977. Vol.21.
- BASKAKOV N.A. İmena polovtsev i nazvaniya polovetskih plemen v russkih letopisyah // **Tyurskara onomastika.** Alma-Ata, 1984.
- DYAKANOV İ. M., (1981), **K metodike islevedobaniy po etniçeskoj istorii Tsentrolnoy Azii v drevnosti.** Moskova.
- FEDOROV-DAVIDOV G. A., (1966), **Kaçevniki Vostoçnoy Evropı pad vlastyu zolotoordinzkih hanov.** Moskova.
- GOLDEN P. B., Cumanica II: The ölberli (ölperli) : the Fortunes and Misfortunes of an Inner Asian Homadic clan // **AEMA**, 1985,1987. Vol. VI.
- GORDLEVSKIY V. A., Şto takoye basıy volk // **İAN**, OLYa. T.6. Vıp. 4. 1947.
- İBN AL-ASIR., **Tarih al-Kâmil. Bulak**, 1301 h. T.12.
- İBN DUKMAK., (1919), **Ad-Durra al-mudna fi fadl. Misr va İskandariya // Abu'l Fadail. An-Nahdj as-said va durr al-faril.** Parij.
- İBN HALDUN., **Kitab al-ibar.** T.5.
- İBN TAGRIBERDI., (1936), **Hudjum az-zahira.**T. 8. Kair.
- JDANKO T. A., O.erki istorii etnografii karakalpakov. **TİA.** 1950. T.IX.
- KIRZIOĞLU M. F., (1992), Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar, Ankara.
- KLYAŞTORNIY S. G., Versiya drevnetyurskoy genealogiçeskoj legendı y al-Biruni // **Srednevekoviy Vastok, İstoriya, kultura, istoçnikovedenie. Moskova.,1981; On ce. Drevnetyurskiye runiçeskiye pamyatniki kak istoçniki po istorii Sredney Azii.** Moskova., 1964.

**XII-XIII. ASRIN BAŞINDA BATI DEŞT-İ KIPÇAK'TAKİ KIPÇAK BOY 393
BİRLİKLERİNİN ETNONİMLERİ HAKKINDA**

- KUMEKOV B., (1990), Ob etniçeskom sastave kıpçakov XI-naçala XIII v. po arabskim istoçnikam // **Problemi etnogeneza i etniçeskoy istorii naradov Sredniy Azii i Kazakstana**. Moskova.
- KUMEKOV B. E., K atkritna passeleniya kumanov ha territorii Kazahstana (po materialam srednevekovih arabskih istoçnikov) // **Vzaimdeystvie kaçevih kultur i drevnih sivilzatsiy**. Alma-Ata, 1987.
- MAHMUD KAŞGARI., (1915), **Divan lugat at-turk**. Stambul.
- Materialı a toksoba imeyutsiya y arabskih srednevekeovih istorikov Mogultaya** (um. 1371), İbn al-Furata (1334-1405=, filologa Abu Hayyana i dr.
- MARQUART J., Über das Volkstum der Komanen // **AKGWG**.1914.Bd. XIII.
- MENGES K. G., (1979), **Vostoçniye elementi v "Slova a polku İgoreyeve"**. Leningrad.
- NEMETH J., Le sisteme des Nomes de peuple Turcs // **Journal Asiatique**, 1951.
- NIZAM AD-DIN ŞAMI., (1956), **Zafer -name**. T. 2. Praga.
- PELLIOT P. et HAMBIS L., (1951), **Histoire des campagnes de Cengis khan**, I, Leiden.
- PLETNEVA S. A. Peçenegi, tyurki i palavtsı v yujnoruskih stepyah. MİA, No:62;1958; Pritsak O. The Peçenegs // **AEMA**, I. 1975.
- PLETNEVA S. A., Palavetskaya zemliya // **Drevneruskiye kinyajestva X-XIII vv.** Moskova., 1975. s. 288. Ana ce. Palavtsı. Moskova., 1990.
- POTAPOV L. P., Volk v starinnih narodnih paveryah i primetah uzbekov // **KSİA**, 1958, Vip. 3.
- PRITSAK O., Stamesnamen und Titulaturen der Altaischen Volker // **UAS**, Vd. XXIV. 1952. S. 76. Sm. takje: Golden Peter B. The Polovci Dikii // **Harvard Ukrainian Studies**, 1979-1980. III/IV. R. 307
- PRITSAK O., "Non-(Wild)" Polovtsians. Honor Roman Jakobson. Vol. II.Mouton, **The Hague/Paris**, 1967.
- PRITSAK O., The Plovians and Rus // **AEMA**. II, 1982.
- PSRL. SPB.**, 1843. T.2.
- RAŞID AD-DIN., **Sbornik letopisey**. Moskova.; Leningrad., 1952. T. I.Kn. 2. S.229; Sr. **İzreçenie kıpçakskovo sultana v Egipte: "Mı (kıpçaki) i**

tatarı-iz adnovo roda, adin at drugovo ni otreçetsiya” (Sm.:al-Umari. At-Tarif bi-l-mustalah al-arif. Misr, 1312h.

RASONYI L., (1971), **Tarihte Türklük**, Ankara.

RASONY L., Bulaqs and Oğuz Medieval Transilvaniya // **AOASH**, t. 38 (2). 1979.

RASONY L. Les Turk nom islamises en occident (Pecenegues, Ouzes et Qiptchaqs et leur rapport avec les Hongrois). **Plologiae Turcicae Fundamenta**.

SZEGLEDY K., Gardizi on the History of Central Asia 710-780 A.D. // **Acta Orientalia Hungaria**, 1973. XXXVIII (3).

SZEGLEDY K., Rec.: KUMEKOV B. E. Gasudarstva kimakov IX-XI vv. No arabskim istoçnikam. Alma-Ata, 1972 // **Acta Orientalia Hungaria**, 1976.XXX (2).

ŞANIYAZOV K. Ş., (1974), **K etniçeskoy istorii uzbekskovo haroda (istoriko-etnografiçeskoye issledovaniye ha materiyalah kıpçakskovo komponenta)**. Moskova.

TABAKAT-I NASIRI: (1881), **A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia, Including Hindutan, from A.H.194, to A H. 658, and the jnefield Mugals into Islam by H.G. Raverty**. London,. T. II.

TARİH İBN AL-FURAT., (1942), Beyrut.

TARİH AL-FURAT., (1939), T. 9, Beyrut.

TOGAN A. Z. V., (1981), **Umumi Türk Tarihine Giriş**. İstanbul.

ZAJACZKOWSKI A., (1949), **Zwiazni jezykow polowiecko-slowanskie**. Wroslaw.